

Reprezentace a vyvozování znalostí

Aleš Horák

E-mail: hales@fi.muni.cz
<http://nlp.fi.muni.cz/uui/>

Obsah:

- ▶ Reprezentace a vyvozování znalostí
- ▶ Logika – rezoluční pravidlo
- ▶ Extralogické informace
- ▶ Pravidlové systémy
- ▶ Nejistota a pravděpodobnost

Reprezentace znalostí

proč je potřeba speciální **reprezentace znalostí**?

vnímání lidí × vnímání počítačů

▶ člověk

- ▶ když dostane novou věc (třeba pomeranč) – **prozkoumá** a **zapamatuje** si ho (a třeba sní)
- ▶ během tohoto procesu člověk **zjistí** a **uloží** všechny základní vlastnosti předmětu
- ▶ později, když se **zmíní** daná věc, vyhledají se a připomenou uložené informace

▶ počítač

- ▶ musí se spolehnout na informace od lidí
- ▶ jednodušší informace – přímé *programování*
- ▶ složité informace – zadané v **symbolickém jazyce**

Reprezentace a vyvozování znalostí

otázka:

Jak zapíšeme znalosti o problému/doméně?

Když je zapíšeme, můžeme z nich mechanicky odvodit nová fakta?

- ▶ **reprezentace znalostí** (*knowledge representation*) – hledá způsob vyjádření znalostí počítačově zpracovatelnou formou (za účelem odvozování)
- ▶ **vyvozování znalostí** (*reasoning*) – zpracovává znalosti uložené v **bázi znalostí** (*knowledge base, KB*) a provádí **odvození** (inference) nových závěrů:
  - odpovědi na dotazy
  - zjištění faktů, které vyplývají z faktů a pravidel v KB
  - odvodit akce, která vyplývá z dodaných znalostí, ...

Volba reprezentace znalostí

která **reprezentace znalostí** je **nejlepší**?

Pro řešení skutečně obtížných problémů musíme používat několik různých reprezentací. Každý konkrétní typ datových struktur má totiž své klady a zápory a žádný se sám o sobě nezdá adekvátní pro všechny funkce zahrnuté v tom, čemu říkáme "selský rozum" (common sense).

– Marvin Minsky

Historie logického vyvozování

450 př.n.l.	stoikové	výroková logika, inference (pravděpodobně)
322 př.n.l.	Aristoteles	inferenční pravidla, kvantifikátory
1565	Cardano	teorie pravděpodobnosti (výroková logika + nejistota)
1847	Boole	výroková logika (znovu)
1879	Frege	predikátová logika 1. řádu
1922	Wittgenstein	důkaz pomocí pravdivostních tabulek
1930	Gödel	$\exists$ úplný algoritmus pro PL1
1930	Herbrand	úplný algoritmus pro PL1 (redukce na výroky)
1931	Gödel	$\neg\exists$ úplný algoritmus pro aritmetiku
1960	Davis/Putnam	“praktický” algoritmus pro výrokovou logiku
1965	Robinson	“praktický” algoritmus pro PL1 – rezoluce

Logika – rezoluční pravidlo

vyvozování nových znalostí = hledání **důkazu**

algoritmus **konstrukce důkazu**:

- ▶ dopředné a zpětné řetězení – neúplné pro PL1 (úplné pro Hornovy klauzule)
- ▶ rezoluce – úplná pro důkaz sporem
- ▶ logické programování – SLD rezoluce

Předpoklad uzavřeného světa

2 užitečné předpoklady:

- ▶ **předpoklad uzavřeného světa** (*closed world assumption*)
  - cokoliv o čem **nevíme**, že je **pravda** $\rightarrow$ bereme za dané, že je to **nepravda**
  - využitý např. v Prologu (negace jako neúspěch)
- ▶ **předpoklad jednoznačných pojmenování** (*unique names assumption*)
  - různá jména označují různé objekty

Rezoluce v PL1

vyvozování v PL1 je pouze **částečně rozhodnutelné**:

- ▶ může najít důkaz α , když $KB \models \alpha$
- ▶ nemůže vždy dokázat, že $KB \not\models \alpha$
viz *problém zastavení* – důkazová procedura nemusí skončit
nejde použít pro **generování**, pouze pro **vyvracení**

rezoluce je důkaz sporem:

pro důkaz $KB \models \alpha$ ukážeme, že $KB \wedge \neg\alpha$ je *nesplnitelné*

rezoluce používá $KB, \neg\alpha$ v **konjunktivní normální formě** (CNF), např.:

$$(P \vee Q) \Rightarrow (Q \Leftrightarrow R) \quad \equiv \quad \begin{array}{l} (\neg P \vee \neg Q \vee R) \\ \wedge (\neg P \vee Q \vee \neg R) \\ \wedge (\neg Q \vee R) \end{array}$$

Konjunktivní normální forma (CNF)

Algoritmus pro **převod** každé PL1 klauzule **do CNF**:

1. převedeme implikace na disjunkte: $P \Rightarrow Q \rightarrow \neg P \vee Q$
2. přesuneme $\neg$ dovnitř k literálům: $\neg \forall x P \rightarrow \exists x \neg P$
3. přejmenujeme proměnné: $\forall x P \vee \exists x Q \rightarrow \forall x P \vee \exists y Q$
4. přesuneme kvantifikátory doleva: $\forall x P \vee \exists y Q \rightarrow \forall x \exists y P \vee Q$
5. eliminujeme $\exists$ pomocí **Skolemizace**:
 $\exists x P(x) \rightarrow P(c_1)$
 $\forall x P(x) \Rightarrow \exists y Q(y) \rightarrow \forall x P(x) \Rightarrow Q(f(x))$
6. zahodíme univerzální kvantifikátory
7. roznásobíme $\wedge$ pomocí $\vee$: $(P \wedge Q) \vee R \rightarrow (P \vee R) \wedge (Q \vee R)$

Rezoluce – příklad

► pravidla

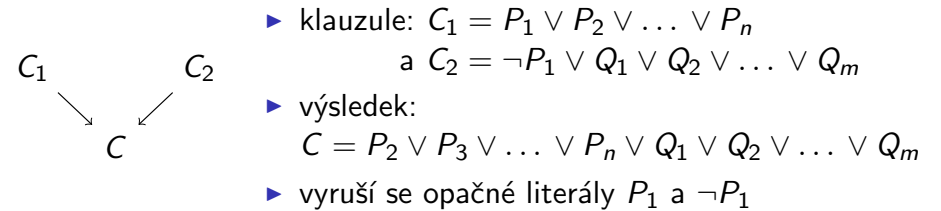
- mráz $\wedge$ srážky $\Rightarrow$ sněží
 $\neg$ mráz $\vee$ $\neg$ srážky $\vee$ sněží
- Leden $\Rightarrow$ mráz
 $\neg$ Leden $\vee$ mráz
- mraky $\Rightarrow$ srážky
 $\neg$ mraky $\vee$ srážky

► **fakta** – Leden, mraky

► **dotaz** (co se má dokázat) – sněží?

Rezoluční pravidlo

algoritmus je založen na opakované aplikaci **rezolučního pravidla** – ze dvou klauzulí odvodí novou klauzuli

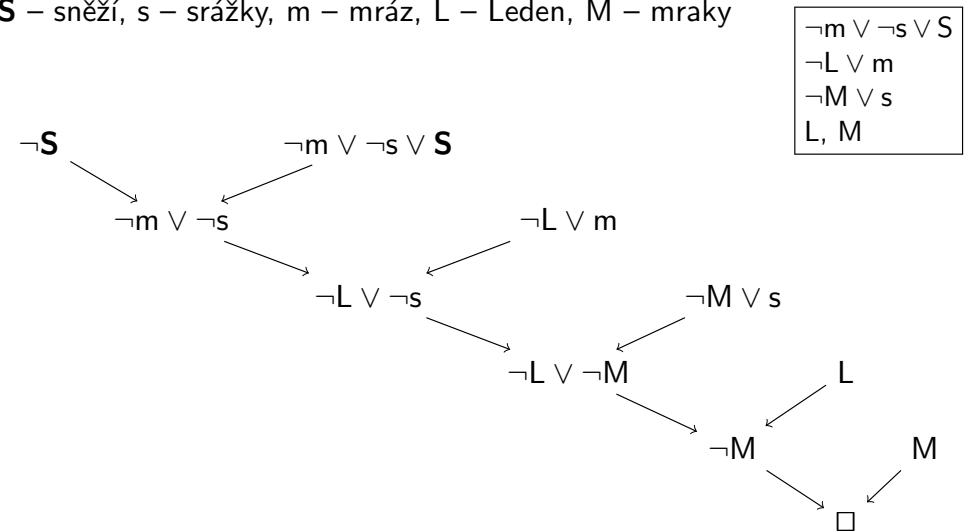

postup **rezolučního důkazu tvrzení F**:

- začneme s $\neg F$
- rezolvujeme s klauzulí z KB (která obsahuje F)
- opakujeme až do odvození **prázdné klauzule** $\square$
- když se to podaří $\rightarrow$ došli jsme ke sporu (pro $\neg F$) $\rightarrow$ **musí platit F**

Důkaz tvrzení “sněží”

S – sněží, s – srážky, m – mráz, L – Leden, M – mraky

Extralogické informace – třídy, sémantické sítě, rámce

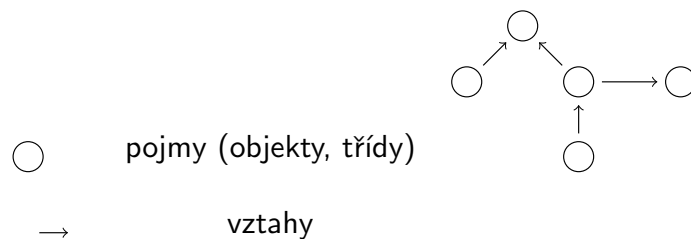
co jsme dosud ignorovali:

- ▶ objekty reálného světa mají mezi sebou **vztahy**
  - třídy/kategorie, podtřídy × nadtřídy
  - hierarchie vztahů části/celku
  - dědění vlastností v hierarchiích
- ▶ stav světa se může **měnit** v čase
  - explicitní reprezentace času
  - nemonotónní uvažování (pravdivost se může měnit v čase)
- ▶ ne každá informace je “černobílá”
  - nejistota
  - statistika, fuzzy logika

Sémantické sítě

sémantické sítě – reprezentace faktových znalostí (pojmy + vztahy)

- ▶ vznikly kolem roku 1960 pro reprezentaci významu anglických slov
- ▶ znalosti jsou uloženy ve formě grafu

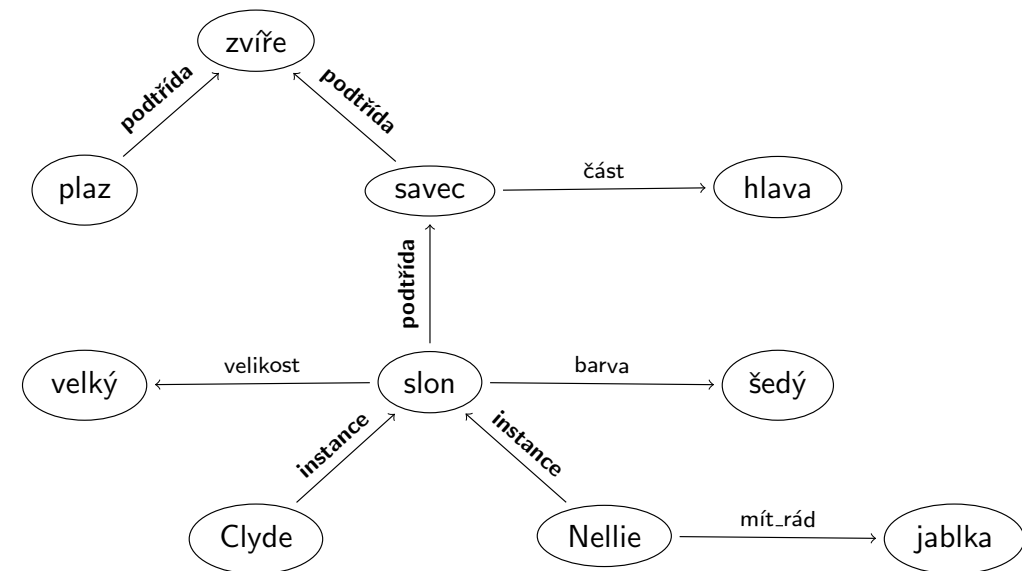
- ▶ nejdůležitější vztahy – **taxonomie**:

- **podtřída** (*subclass*) – vztah mezi třídami
  - **instance** – vztah mezi konkrétním objektem a jeho rodičovskou třídou
- jiné vztahy – **část** (*has-part*), barva, ...

Třídy objektů

- ▶ “Chci si koupit fotbalový míč.”
  - *Chci si koupit FM27341* – špatně
  - *Chci si koupit objekt, který je prvkem třídy fotbalových míčů* – správně
- ▶ objekty jsou organizovány do **hierarchie tříd**
  - $FM27341 \in \text{fotbalové\_míče}$
  - $\text{fotbalové\_míče} \subset \text{míče}$
- ▶ **fakta** (objekty) × **pravidla** (třídy)
  - *Všechny míče jsou kulaté.*
  - *Všechny fotbalové míče mají X cm v průměru.*
  - *FM27341 je červenomodrobílý.*
  - *FM27341 je fotbalový míč.*
  - (Proto: *FM27341 je kulatý a má X cm v průměru.*)

Sémantické sítě – příklad

Dědičnost v sémantických sítích

- ▶ pojem sémantické sítě *předchází* OOP
- ▶ **dědičnost**:
  - jestliže určitá vlastnost platí pro třídu → platí i pro všechny její podtřídy
  - jestliže určitá vlastnost platí pro třídu → platí i pro všechny prvky této třídy
- ▶ určení hodnoty vlastnosti – **rekurzivní algoritmus**
- ▶ potřeba specifikovat i výjimky – mechanismus **vzorů** a **výjimek** (*defaults and exceptions*)
  - **vzor** – hodnota vlastnosti u třídy nebo podtřídy, platí ta, co je blíže objektu
  - **výjimka** – u konkrétního objektu, odlišná od vzoru

Vzory a výjimky – příklad

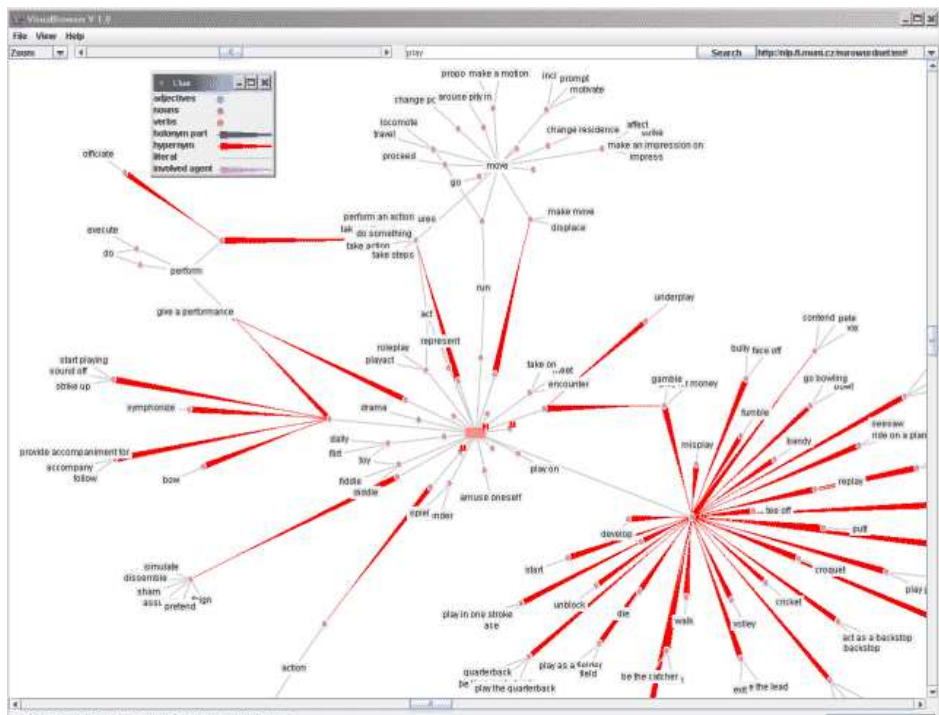
- ▶ “Všichni ptáci mají křídla.”
- ▶ “Všichni **ptáci** umí létat.”
- ▶ “Ptáci se zlomenými křídly jsou ptáci, ale neumí létat.”
- ▶ “**Tučňáci** jsou ptáci, ale neumí létat.”
- ▶ “**Kouzelní tučňáci** jsou tučňáci, kteří umí létat.”
- ▶ kdo umí létat:
  - “Penelope je pták.” ⇒ “Penelope **umí** létat.”
  - “Penelope je tučňák.” ⇒ “Penelope **neumí** létat.”
  - “Penelope je kouzelný tučňák.” ⇒ “Penelope **umí** létat.”
- ▶ všimněte si, že víra v hodnotu vlastnosti objektu se může měnit s příchodem nových informací o klasifikaci objektu

Dědičnost vztahů část/celek

- ▶ “Krávy mají 4 nohy.”
  - každá noha je částí krávy
- ▶ “Na poli je (konkrétní) kráva.”
  - všechny části krávy jsou taky na poli
- ▶ “Ta kráva (na poli) je hnědá (celá).”
  - všechny části té krávy jsou hnědé
- ▶ “Ta kráva je šťastná.”
  - ~~všechny části té krávy jsou šťastné~~ – neplatí
- ▶ lekce: některé vlastnosti jsou děděny částmi, některé nejsou explicitně se to vyjadřuje pomocí pravidel jako

$$part-of(x, y) \wedge location(y, z) \Rightarrow location(x, z)$$

Aplikace sémantických sítí

- (Princeton) **WordNet** – <http://wordnet.princeton.edu/>
  - ▶ sémantická síť 150.000 (anglických) pojmů, zachycuje:
    - synonyma, antonyma (významově stejná/opačná)
    - hyperonyma, hyponyma (podtřídy)
    - odvozenost a další jazykové vztahy
  - ▶ tvoří se **národní wordnety** (navázané na anglický WN)
    - český wordnet – cca 30.000 pojmů
  - ▶ nástroj na editaci národních wordnetů – **DEBVisDic/VisDic**, vyvinutý na FI MU – <http://deb.fi.muni.cz/>
  - ▶ VisualBrowser – <http://nlp.fi.muni.cz/projekty/visualbrowser/> nástroj na vizualizaci (sémantických) sítí, vznikl jako DP na FI MU

Rámce

Rámce (frames):

- ▶ varianta sémantických sítí
- ▶ velice populární pro reprezentaci znalostí v expertních systémech
- ▶ všechny informace relevantní pro daný pojem se ukládají do univerzálních struktur – **rámců**
- ▶ stejně jako sémantické sítě, rámce podporují dědičnost
- ▶ OO programovací jazyky vycházejí z teorie rámců

Rámce – příklad

rámec obsahuje **objekty**, *sloty* a hodnoty slotů
příklady rámců:

savec:	<i>podtřída:</i>	zvíře
	<i>část:</i>	hlava
	<i>* má_kožich:</i>	ano
slon:	<i>podtřída:</i>	savec
	<i>* barva:</i>	šedá
	<i>* velikost:</i>	velký
Nellie:	<i>instance:</i>	slon
	<i>mít_rád:</i>	jablka

'*' označuje **vzorové hodnoty**, které mohou měnit hodnoty u podtříd a instancí

Sémantické sítě × rámce

sémantické sítě	rámce
uzly	objekty
spoje	sloty
uzel na druhém konci spoje	hodnota slotu

deskripční logika – logický systém, který manipuluje přímo s rámci

Pravidlová báze znalostí – příklad

pravidla pro **oblékání**:

- pravidlo 1 IF X je seriózní
AND X bydlí ve městě
THEN X by měl nosit sako
- pravidlo 2 IF X je akademik
AND X je společensky aktivní
AND X je seriózní
THEN X by měl nosit sako a kravatu
- pravidlo 3 IF X bydlí ve městě
AND X je akademik
THEN X by měl nosit kravatu
- pravidlo 4 IF X je podnikatel
AND X je společensky aktivní
AND X je seriózní
THEN X by měl nosit sako, ale ne kravatu

společenská pravidla:

- pravidlo 5 IF X je podnikatel
AND X je ženatý
THEN X je společensky aktivní
- pravidlo 6 IF X je akademik
AND X je ženatý
THEN X je seriózní

profesní pravidla:

- pravidlo 7 IF X učí na univerzitě
OR X učí na vysoké škole
THEN X je akademik
- pravidlo 8 IF X vlastní firmu
OR X je OSVČ
THEN X je podnikatel

Pravidlové systémy

- ▶ snaha zachytit **produkčními pravidly** znalosti, které má expert
- ▶ obecná forma pravidel

IF podmínka
THEN akce

- podmínky – booleovské výrazy, dotazy na hodnoty **proměnných**
  - akce – nastavení hodnot proměnných, příznaků, ...
- ▶ důležité vlastnosti:
    - znalosti mohou být strukturovány do modulů
    - systém může být snadno rozšířen přidáním nových pravidel beze změny zbytku systému

Expertní systémy

- ▶ **aplikace pravidlových systémů**
- ▶ zaměřeny na specifické oblasti – medicínská diagnóza, návrh konfigurace počítače, expertíza pro těžbu ropy, ...
- ▶ snaha zachytit **znalosti experta** pomocí pravidel ale znalosti experta zahrnují – postupy, strategie, odhady, ...
- ▶ expertní systém musí pracovat s procedurami, nejistými znalostmi, různými formami vstupu
- ▶ vhodné oblasti pro nasazení expertního systému:
  - **diagnóza** – hledání řešení podle symptomů
  - **návrh konfigurace** – složení prvků splňujících podmínky
  - **plánování** – posloupnost akcí splňujících podmínky
  - **monitorování** – porovnání chování s očekávaným chováním, reakce na změny
  - **řízení** – ovládání složitých komplexů
  - **předpovědi** – projekce pravěpodobných závěrů z daných skutečností
  - **instruktáž** – inteligentní vyučování a zkoušení studentů

definujme akci A_t jako “Vyrazit na letiště t hodin před odletem letadla.”
jak najít odpověď na otázku “Dostanu se akci A_t na letiště včas k odletu letadla?”

problémy:

1. částečná pozorovatelnost (stav vozovky, záměry ostatních řidičů, ...)
2. nejistota výsledků akcí (píchnutí kola, ...)
3. obrovská složitost modelování a předpovědi dopravní situace

čistě **logický přístup** tedy:

- riskuje chybu – “ A_5 mě tam dostane včas.”
- vede k závěrům, které jsou příliš slabé pro rozhodování: “ A_5 mě tam dostane včas, pokud nebude na dálnici nehoda a pokud nebude pršet a jestli nepíchnu kolo a jestli nebude fronta na odbavovacích přepážkách a jestli nebudou problémy při kontrole zavazadel ...”

Pravděpodobnost

Pravděpodobnost **sumarizuje** nejistotu pocházející z

- **lenosti** – nepodařilo se vypočítat všechny výjimky, podmínky, ...
- **neznalosti** – nedostatek relevantních údajů, počátečních podmínek, ...

subjektivní × **Bayesovská** pravděpodobnost:

- pravděpodobnostní vztah mezi tvrzením a jeho pravdivosti vzhledem k podmínkám:

$$P(A_4 | \text{žádné hlášené nehody}) = 0.5$$

nejedná se o vyjádření **pravděpodobnostní tendence** (ale může se získat ze znalostí podobných případů v minulosti)

- pravděpodobnost tvrzení se může měnit s novými (vstupními) podmínkami:

$$P(A_4 | \text{žádné hlášené nehody, je 4:00 ráno}) = 0.63$$

Bayesovská síť – acyklický orientovaný graf, uzly obsahují **tabulky podmíněných pravděpodobností** rodičů, umožňuje efektivní přesné nebo přibližné (Monte Carlo) **vyvozování**. Nejčastěji používaný aparát pro vyvozování

Metody pro práci s nejistotou

▶ defaultní/nemonotónní logika

Předpokládejme, že nepíchnu cestou kolo.

Předpokládejme, že A_5 bude OK, pokud se nenajde protipříklad.

▶ logická pravidla s faktory nejistoty (zastaralé)

$A_5 \mapsto_{0.3}$ dostat se na letiště včas.

zalévání $\mapsto_{0.99}$ mokrý trávník

mokrý trávník $\mapsto_{0.7}$ déšť

▶ pravděpodobnost (míra předpokladu, že hodnota bude *true*)

Vzhledem k dostupným informacím, A_3 mě tam dostane včas s pravděpodobností 0.05.

poznámka: fuzzy logika se zabývá **mírou pravdivosti**, NE **pravděpodobností**

Vyvozování z nejistých znalostí

- ▶ použití **náhodných proměnných** (*random variables*) – **funkce**, která vzorkům přiřazuje hodnoty → vrací výsledky měření sledovaného jevu **distribuce pravděpodobností** náhodné proměnné = (vektor) pravděpodobnost(i), že daná náhodná proměnná bude mít určitou konkrétní hodnotu

např.: náhodná proměnná *Odd* vyjadřující, že výsledek hodu kostkou bude lichý
náhodná proměnná *Weather* vyjadřující, jaké bude počasí (slunce, déšť, mraky, sníh)

$$Odd(1) = true \quad Weather(21.11.2005) = \text{déšť}$$

distribuce pravděpodobností proměnných *Odd* a *Weather*

$$P(Odd = true) = 1/6 + 1/6 + 1/6 = 1/2$$

$$P(Odd) = \langle 1/2, 1/2 \rangle$$

$$P(Weather) = \langle 0.72, 0.1, 0.08, 0.1 \rangle$$

- ▶ pravidla pro výpočet pravděpodobnosti logicky souvisejících událostí

$$P(a \vee b) = P(a) + P(b) - P(a \wedge b)$$

Bayesovské pravidlo pro vyvozování

pravidlo pro **podmíněnou pravděpodobnost** –

$$P(a|b) = \frac{P(a \wedge b)}{P(b)} \text{ if } P(b) \neq 0$$

z toho lze odvodit **Bayesovské pravidlo** pro určení **diagnostické** pravděpodobnosti ze znalosti **příčinné** pravděpodobnosti:

$$P(\text{Příčina}|\text{Následek}) = \frac{P(\text{Následek}|\text{Příčina})P(\text{Příčina})}{P(\text{Následek})}$$

např. *ZMB* zánět mozkových blan, *ZK* ztuhlý krk:

$$P(\text{zmb}|zk) = \frac{P(zk|\text{zmb})P(\text{zmb})}{P(zk)} = \frac{0.8 \times 0.0001}{0.1} = 0.0008$$

vyvozování =

1. rozdělení akce na **atomické události**
2. zjištění **pravděpodobností** atomických událostí
3. výpočet/odvození pravděpodobností pomocí **složených**